

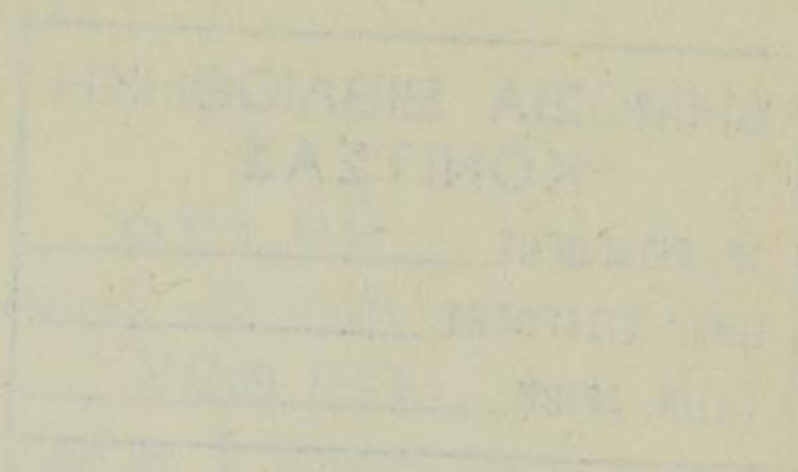
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Σ. ΦΩΤΙΟΥ
ΝΙΚΟΣ Β. ΛΥΤΗΣ

Δημιουργία Τραχανίδια
της Βορείου Ηπειρού

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Δημοτικά τραγούδια
της Βορείου Ηπείρου

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ

44140

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ

14-2-2000

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

781.628

Κωδ. εγγ: 7003

1624

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΕΦ. ΦΩΤΙΟΥ
ΝΙΚΟΣ Β. ΛΥΤΗΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

*(Μια πρώτη καταγραφή από τις περιοχές
Δρόπολης - Αργυροκάστρου, Αγίων Σαράντα
- Βούρκου και Χειμάρρας).*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1995

ΑΝΑΓΚΑΙΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

Τα περισσότερα τραγούδια απαντούν χωρίς τίτλο. Έτσι, τους δώσαμε τίτλο ή από τον πρώτο στίχο ή όπως είναι γνωστά στην περιοχή ή από το νόημα του περιεχομένου τους.

Υπάρχει πολύ υλικό το οποίο δε στάθηκε δυνατό να καταγράψουμε. Η καταγραφή του υλικού συνεχίζεται.

Στην κατάταξη των τραγουδιών δεν τηρήσαμε αυστηρότητα ούτε κάποια συγκεκριμένη μέθοδο. Προτιμήσαμε την κατάταξη που κάνει ο ίδιος ο λαός.

Εδώ καταγράψαμε το λόγο (= στίχο) των τραγουδιών της Βορείου Ηπείρου. Όπως αναφέρουμε στην εισαγωγή, το δημοτικό τραγούδι (ίσως το τραγούδι γενικά) αποτελείται από τρία στοιχεία ως δρώμενο:

- α. Λόγο
- β. Ρυθμό — μουσική
- γ. Κίνηση — χορό.

Πιο συχνά απαντά ο λόγος με το ρυθμό και το ηχόχρωμά του, όπως το εκφράζει ο τραγουδιστής. Τραγουδώντας κάποιος — και στη Βόρειο Ήπειρο συνήθως μια ομάδα — συνδέει το λόγο με τη μουσική. Στα τραγούδια μας άλλοτε προέχει ο λόγος και άλλοτε η μουσική. Το ένα συμπληρώνει το άλλο. Γιατί «ό,τι δεν μπορεί να εκφράσει ο λόγος, το εκφράζει η μουσική».

Προτείνουμε στον αναγνώστη που θέλει ν' ακούσει τραγουδισμένο το λόγο πολλών από τα τραγούδια αυτής της συλλογής να προστρέξει σε μια από τις παρακάτω δισκογραφικές δουλειές (που εμείς έχουμε υπόψη μας):

1. ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Σύλλογος προς διάδοσιν της Εθνικής μουσικής, vol. 11, Αθήνα, 1975. ('Όψις Α').
2. ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ (Μέρος 2ον) ό.π., vol. 23, Αθήνα 1985 ('Όψις Α').
3. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωάννιτών, Γιάννινα 1991 (Πλευρά Β').
4. ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΣΤΙΣ ΑΚΡΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, Μέρες μουσικής 1922-1992, «ΣΙΝΑΣΣΟΣ» και «ΛΥΡΑ», Αθήνα 1992 (Πλευρά Δ').
5. ΤΟ ΠΟΛΥΦΩΝΙΚΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΠΩΓΩΝΙΟΥ, «ΠΑΠΙΓΚΟ» και «ΛΥΡΑ», Αθήνα 1993. Το κείμενο του Λάμπρου Λιάβα στο ένθετο φυλλάδιο είναι πολύ κατατοπιστικό.
6. Grèce, chants polyphoniques et musique d'Epire, *Musiques traditionnelles vivantes*, RadioFrance, 1er édition, Paris 1984.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η Βόρειος Ήπειρος, από γεωγραφικός προσδιορισμός, εξελίχθηκε σε όρο που εκφράζει ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα του Ελληνισμού, και έγινε μια πληγή στο σώμα της πατρίδας. Το Βορειοηπειρωτικό ανήκει πια στο πλέγμα των προβλημάτων του Ελληνισμού της Διασποράς, αν και για αιώνες η περιοχή ήταν ενωμένη με τον εθνικό κορμό.

Δυστυχώς, στο τραπέζι των διεθνών συναλλαγών δεν επικρατεί πάντα το δίκαιο και η ηθική, αλλά το συμφέρον των ισχυρών σε βάρος των αδυνάτων. Ειδικά δε στα Βαλκάνια, η δημιουργία κρατών με απόλυτα ομοιογενείς πληθυσμούς, από άποψη γλώσσας και θρησκείας, δεν ήταν δυνατή και εύκολη. Κάτω από την «ομπρέλα» της οθωμανικής κυριαρχίας συνέβησαν μετακινήσεις και εισχωρήσεις πληθυσμών πολλές.

Έτσι, η περιοχή της Βορείου Ηπείρου, η οποία κατοικούνταν από την εθνική μειονότητα στο μεγαλύτερο μέρος της, επιδικάστηκε να ανήκει στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος¹.

Οι περιοχές της Χειμάρρας, του Δελβίνου, του Αργυροκάστρου, μέρος του Πωγωνίου και η περιοχή της Κορυτσάς συμπεριλαμβάνονται στην «κατασκευή» του αλβανικού κράτους το 1913.

Το δράμα της Βορείου Ηπείρου άρχισε και επρόκειτο να αναπτυχθεί σε πολλές πράξεις μέχρι σήμερα².

¹ Γεωργίου Χαρ. Παπαδοπούλου, *Η Εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν αυτής ζήτημα*, Ι.Β.Ε., Ιωάννινα, 1981, σελ. 23 και 24.

² α. Πρωτόκολλο της 29ης Ιουλίου 1913.

β. Πρωτόκολλο Φλωρεντίας, 17 Δεκεμβρίου 1913.

γ. Η απόφαση των Δυνάμεων όπως την καταγράφει ο Γρηγ. Αλεξ. Καλογερόπουλος στο βιβλίο του *Ηπειροιάδα* σελ. 367/368, και η οποία ανακοινώθηκε στην ελληνική κυβέρνηση στις 31 Ιανουαρίου/13 Φεβρουαρίου του 1914, περιέχει τα εξής ενδιαφέροντα: «Οι υπογεγραμμένοι πρέσβεις της Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας, Ιταλίας και Ρωσίας, έχουν την τιμήν να ποιήσωσι τη Ελληνική Βασιλική

Δε χρειάζεται πια να καταβάλει κανείς μεγάλη προσπάθεια για να αναδειχθεί η ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου. Τη φωνάζουν τα μνημεία της, την ομολογούν οι κάτοικοί της και την κουβαλάει η λαϊκή παράδοση, παρά τις τρομερές προσπάθειες των γειτόνων μας των Αλβανών, για αλλοίωση της ιστορικής, δημογραφικής και πολιτιστικής εικόνας του χώρου αυτού. (Μετακινήσεις πληθυσμών, βίαιες εποικίσεις, καταστροφή μνημείων σε πολλές περιπτώσεις κ.λπ.). Ο Κ. Δ. Στεργιόπουλος προσθέτει τα εξής: «Η έρευνα των λαογραφικών στοιχείων της κάτω από τον Γενούσον ποταμόν εκτεινομένης χώρας και ιδιαιτέρως των ιστορικών λειψάνων, όπως χαρακτηρίζονται οι αφανείς, αλλ' ασφαλείς μάρτυρες της ιστορικής αληθείας (ήθη, έθιμα, τραγούδι, σπίτι, τρόπος συνοικήσεως κ.λπ.) καταδεικνύει ότι πράγματι η παρατήρησις του Ψαλίδα είναι αληθινή, ότι δηλαδή η χώρα που εκτείνεται νοτίως του Γενούσου ποταμού ομοιάζει πολύ ή μάλλον κατά πάντα προς την νότιον Ήπειρον, διαφέρει δε ουσιαστικώς προς την χώραν, που εκτείνεται εις το βόρειον μέρος του ποταμού τούτου»¹.

Κυβερνήσει, εκ μέρους των Κυβερνήσεών των, την εξής δήλωσιν: «Κατά το άρθρον 5 της Λονδίνου Συνθήκης της 17/30 Μαΐου 1913, μεταξύ Τουρκίας και των συμμάχων Βαλκανικών κρατών, ως και κατά το άρθρον 15 της εν Αθήναις υπογραφείσης συνθήκης της 1/14 Νοεμβρίου 1913 μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος, η Ελληνική Κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωσιν να επαφήσει εις τας εξ κυβερνήσεις την φροντίδα, όπως αποφασίσωσι περί της τύχης των του Αιγαίου νήσων...»

»Η οριστική εν Ελλάδι παραχώρησις των νήσων, ας αι εξ Δυνάμεις απεφάσισαν να επαφήσωσι εις την κατοχήν της, δε θα καταστή πραγματική, ειμή όταν τα ελληνικά στρατεύματα εκκενώσωσι τα τη Αλβανία παραχωρηθέντα εδάφη, δυνάμει του της Φλωρεντίας πρωτοκόλλου της 17 Δεκεμβρίου 1913, όπερ συνάπτεται ώδε, ως και την νήσον Σάσωνα, και όταν η Ελληνική Κυβέρνησις ρητώς υποσχεθή, ότι ουδεμίαν θα αντιτάξη αντίστασιν, ότι δεν θα υποστηρίξη ή θα ενθαρρύνη αμέσως ή εμμέσως ουδενός είδους αντίστασιν κατά του υπό των εξ Δυνάμεων καθιερωθέντος εν τη μεσημβρινή Αλβανία καθεστώτος.

»Η εκκένωσις άρξεται την 1ην Μαρτίου (ν. ημ.) διά της αποχωρήσεως των ελληνικών στρατευμάτων από του Καζά της Κορυτσάς και της νήσου Σάσωνος, θα προβή δε διαδοχικώς μέχρι της 31 Μαρτίου (ν. ημ.) ότε οφείλει να περατωθεί διά της εκ του Καζά του Δελβίνου αποχωρήσεως των ελληνικών στρατευμάτων».

Αι εξ Δυνάμεις πεποιθήσιν ότι τας άνω αποφάσεις ειλικρινώς θα σεβασθή η Ελληνική Κυβέρνησις.

»Οι υπογεγραμμένοι δράττονται της ευκαιρίας κ.λπ.

Α. Κόνατ, Γ. Σελάσου, Δεβίλ Φ. Έλιοτ

Μποσδάρι, Νεμίντωφ».

Η διακοίνωσις αυτή απεικόνιζε όλην την άδικον στάσιν των εξ Δυνάμεων απέναντι της Ελλάδος.

Ο εκβιασμός ήταν άμεσος, το δίλημμα τεράστιο και η διαπραγματευτική δύναμη της Ελλάδας μικρή, καθώς ήδη είχε προκαλέσει φίλους και εχθρούς με την επιτυχία της στους Βαλκανικούς Πολέμους.

¹ Κ. Δ. Στεργιόπουλου, *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, Αθήνα 1945, σελ. 66.

Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση-μαρτυρία του Δημ. Ευαγγελίδη, αρχαιολόγου-ιστορικού, πολλές δεκαετίες πριν: «Την Ελληνικότητα της χώρας [Β. Ηπείρου] διαλαλούν επίσης και τα ερείπια που είναι σπαρμένα παντού και που καθόλου δεν διαφέρουν από τις καθαρά ελληνικές πόλεις της κυρίως Ελλάδας. Θα επιμείνω εδώ, προπαντός στα Βόρεια διαμερίσματα της Ηπείρου, που συνορεύουν με τους Ιλ-

Επιτύμβια πλάκα με ιλλυρικό όνομα. Έχει ανακαλυφθεί στη νεκρόπολη του Δυρραχίου.
Η ελληνική γραφή ομιλεί μόνη της.

λυριούς και ιδιαιτέρως της Ατιντανίας. Πολυγωνικά και ισοδομικά τείχη ακροπόλεων, ερείπια ναών, ανάγλυφα, επιγραφές, αγγεία, τάφους, συναντάει κανείς ευθύς αμέσως απ' τις βορειότερες ηπειρωτικές περιοχές, δηλαδή από την Αντιπάτρεια (σημερινό Μπεράτι), την Απολλωνία και το Ωρικό»¹.

Οπωσδήποτε είναι δύσκολος ο προσδιορισμός των προς Βορράν ορίων της Ηπείρου, αλλά και ολόκληρης της Βόρειας Ελλάδας καθώς «μόνο ένα νησί μπορεί να έχει αυστηρά καθορισμένα όρια, αναλλοίωτα στους αιώνες της ιστορίας», όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο καθηγητής Φώτης Πέτσας².

Σύμφωνα με τις πληροφορίες γεωγράφων και μελετητών της αρχαιότητας «ανεβαίνουμε ως τα Κεραύνια και τον κόλπο της Αυλώνος» αλλά και ακόμη παραπάνω, στο Δυρράχιο, την αρχαία Επίδαμνο, απ' όπου, κατά τον Στράβωνα, αρχίζοντας η Εγνατία Οδός άφηνε τα «όρητα των Ιλλυριών αριστερά και δεξιά, τα έθνη τα ηπειρωτικά... μέχρι του Αμβρακικού Κόλπου»³. Ηπειρώτες ονομάζονται όλα τα φύλα που κατοικούν «την άπειρη» στεριά από το Άκτιο μέχρι τα παράλια, βόρεια της Κέρκυρας. Και τα φύλα αυτά είναι οι Θεσπρωτοί, οι Μολοσσοί, οι Χάονες, οι Αμφιλόχιοι, οι Αθαμάνες, οι Κασσωπαίοι, οι Παρωραίοι, οι Τυμφαίοι, οι Τάλαρες, οι Ατιντάνες, οι Άβαντες και άλλοι.

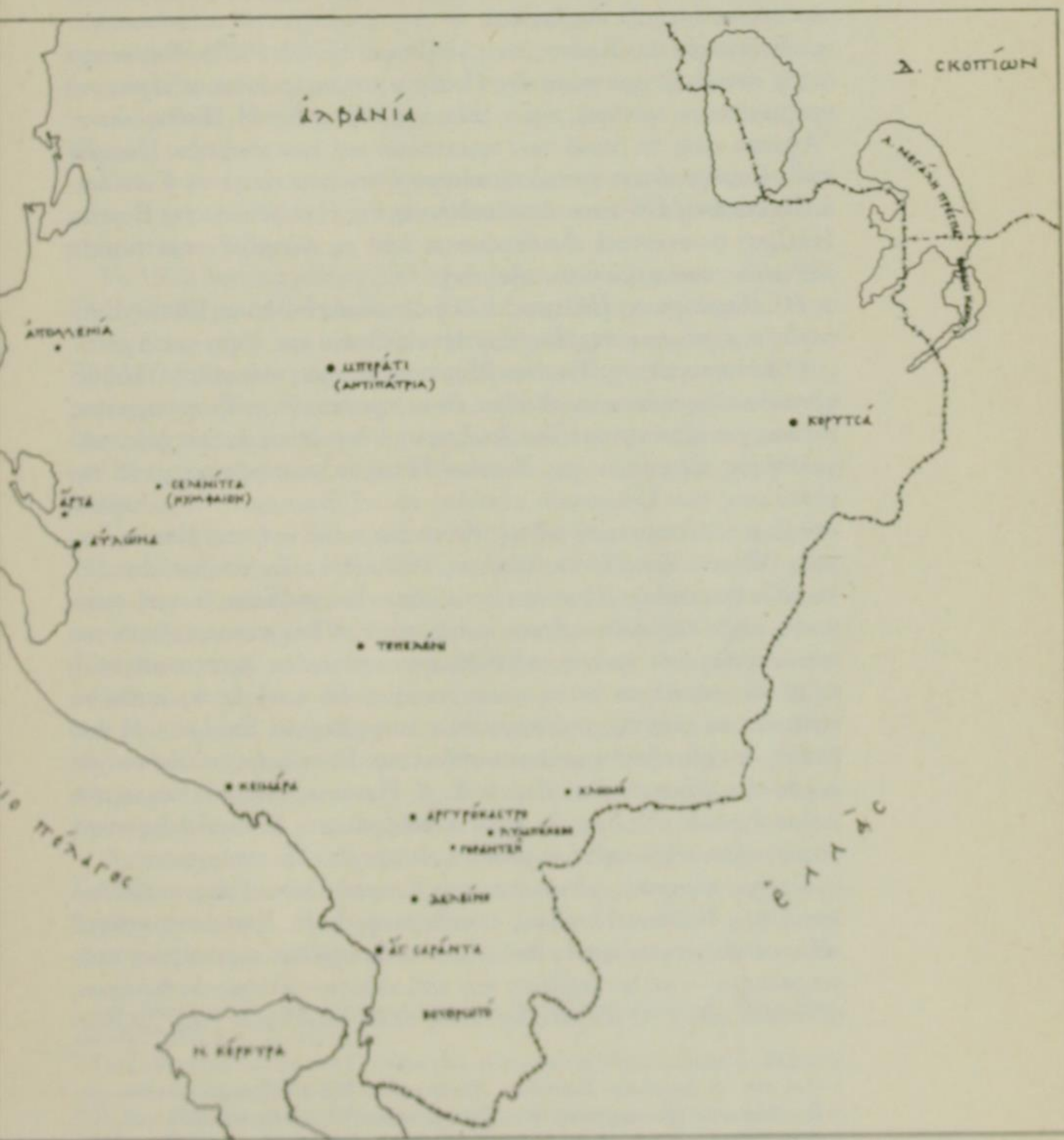
«Και η Ιλλυρίς δ' ουχ η αυτή πανταχή πέφυκε, τα δ' έσχατα της άλλης χώρας διαφέρει, οίον προτείχισμ' όντα της τη Ηπειρώτιδος και της Ιλλυρίδος, δήλα δη τα μεταξύ Γενώσου τε ποταμού (του Σκουμβί) και των ορών των από του Βοΐου όρους (νυν Γράμμου) αρχομένων τω τε νυν Τυμόρω (και Τομορίσσα) συναπτόντων και προς τα Ακροκεραύνια και το Ιόνιον πέλαγος διατεινόντων»⁴. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μαρτυρία αυτή του 1854 υπάρχει ένας χώρος που είναι κοινός σε Ιλλυριούς και Ηπειρώτες: «Της γαρ Επιδάμνου και της Απολλωνίας μέχρι των Κεραυνίων υπεροικούσι Βυλλιονές τε και Ταυλάντιοι και Παρθίνοι και Βρύγοι...», «όθεν ράδιον ην τα ταύτη οικούντα Ιλλυρικά έθνη διά μακρού υπό των Ηπειρωτών αρχόμενα και την Ηπειρωτικήν

¹ Νίκου Θ. Υφαντή, *Η Βόρειος Ήπειρος χθες και σήμερα*, Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1993, σελ. 25.

² Φώτη Πέτσα, *Πανεπιστημιακές σημειώσεις μνημειακής τοπογραφίας και Σημειώσεις Τουριστικής Γεωγραφίας*, Ιωάννινα 1974, και Θεσσαλονίκη 1979.

³ Φώτης Πέτσας, ό.π., & Dem. Ch. Semitellus, *Epiroticorum, Liber Primus*, Berolin 1854, σελ. 13 «Και την μεν χώραν ταύτην ην ήδη φυσικοίς ορίοις αφορίσαμεν Άπειρον οι εγχώριοι εκάλουν, σφας δ' αυτούς Απειρώτας, ως εκ των νομισμάτων δήλον». Και Πίνδαρος δε σαφώς την ημετέραν Ήπειρον Άπειρον καλεί λέγων: «...Νεοπτόλεμος δι' Απίρω διαπρυσία (κρατεί)/βουβόται τόθι πρώνες έξοχοι κατάκεινται/Δωδώναθεν αρχόμενοι προς Ιόνιον πόρον» (μεμ. δ', 51).

⁴ Δημητρίου Σεμιτέλου, *Ηπειρωτικών*, Βιβλίον Πρώτον, Βερολίνω 1854, σελ. 7 και 8.

Χάρτης της Βορείου Ηπείρου

γλώτταν και τάλλα εκμαθείν και διγλώττους γενέσθαι, ως Στράβων κατά τινος φησί»¹.

Στην ιστορία της Ηπείρου ξεχωρίζουμε πέντε μεγάλους σταθμούς:
α. *Ελληνιστικοί χρόνοι*. Ο Πύρρος, με πρωτεύουσα την Αμβρακία, δημιουργεί ισχυρό κράτος.

β. *Μεταβυζαντινοί χρόνοι*. Δεσποτάτο της Ηπείρου με πρωτεύουσα την Άρτα (αρχαία Αμβρακία).

γ. *Τουρκοκρατία*. Κράτος του Αλή πασά (1788-1822). Την εποχή αυτή, στον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου καλλιεργούνται οι τέχνες, τα γράμματα, το εμπόριο, και η ιδέα της λευτεριάς. Η Πίνδος και τ' Άγραφα είναι τα βουνά των αρματολών και των κλεφτών. Πνευματικό, διοικητικό και εμπορικό κέντρο ήταν (και είναι) τα Γιάννενα.

δ. *Βαλκανικοί Πόλεμοι*. Απελευθέρωση της Ηπείρου και της Βορείου Ηπείρου (ουσιαστικά ελευθερώνεται από τα ελληνικά στρατεύματα και μέρος των αλβανικών εδαφών).

ε. *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*. Ελληνοϊταλικός πόλεμος, Εθνική Εποποιία στα χώματα της Βορείου Ηπείρου και στα αλβανικά βουνά.

Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου, που μας ενδιαφέρει εδώ, δέχθηκε πολλές πιέσεις και διώξεις ιδίως την εποχή της Τουρκοκρατίας, πιέσεις για εξισλαμισμό, και διώξεις από διάφορους κατακτητές. «Αφελλήνιση τμημάτων της Βορείου Ηπείρου επισυμβαίνει μετά την εξάπλωση των Οθωμανών εξαιτίας του εξισλαμισμού. Η μεταβολή δεν είναι απότομη ούτε ριζική. Κατά τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Σπυρίδωνα Λάμπρο, “πολλοί αυτών συνδιαλλάσσουντας δύο θρησκείας, δίδοντες εις τα τέκνα δύο ονόματα, εν μεν τουρκικόν, επιβαλλόμενον υπό του ιμάμη κατά τα θρησκευτικά έθιμα του ισλαμισμού, εν δε χριστιανικό, διδόμενον υπό ιερέως Χριστιανού, όπερ μένει και ως όνομα εν τη οικιακή εστία. Το αυτό δε δυνάμεθα να είπωμεν και περί της γλώσσης, ιδίως εν τη Βορείω Ηπείρω... Η Αλβανική δεν ηδυνήθη να αντικαταστήσει την Ελληνικήν, απλώς ετάχθη εις το πλευρόν αυτής”»². Ενώ ο Δ. Α. Παναγιωτίδης τον περασμένο αιώνα έγραψε: «Ποίησις δε παρ' αυτοίς μόνον η Ελληνική δημοτική εστίν αλβανική τοιαύτη σχεδόν εξ ολοκλήρου δεν υπάρχει...»³.

Για τις ελληνικές κοινότητες του δυτικού Πόντου και τον Ελληνισμό της Βορείου Ηπείρου, ο καθηγητής Ι. Κ. Χασιώτης γράφει: «Και οι κοινότητες αυτές θα πρέπει να θεωρηθούν ως λείψανα προγενέστερων —και αυτόχθονων πια από αιώνες— ελληνικών θυλάκων, οι οποίοι, μετά τις μαζικές καθόδους αλλογενών λαών (των Σλαύων

¹ Ο.π. σελ. 18 Δημητρίου Σεμιτέλου, *Ηπειρωτικών*, Βιβλίον Πρώτον, σελ. 18.

² Σπ. Λάμπρου, «Ηπειρωτικά» *Νέος Ελληνομνήμων* 10 (1913), σελ. 376.

³ Rene Puaux, ο.π. σελ. 17 και 18-19. *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, Μτφρ. Α. Αχ. Λαζάρου, Τροχαλία, Αθήνα, χ.χ. σελ. 17 και 18.

κατά κύριο λόγο), συρρικνώνονταν σταθερά, όταν δεν υποχωρούσαν προς το νότο»¹. Και συνεχίζει λίγο παρακάτω: «Ανάλογη ήταν, για διαφορετικούς όμως ιστορικούς λόγους, και η εξέλιξη του άλλοτε σφριγηλού ελληνικού στοιχείου της Βόρειας Ηπείρου, το οποίο, αφού πρώτα αποδεκατίστηκε εξαιτίας των μαζικών εξισλαμισμών (μεταξύ του τέλους του 15ου και των αρχών του 18ου αιώνα), άρχισε να συρρικνώνεται δημογραφικά, για να εκπέσει πια (μετά την ανάδυση του αλβανικού εθνικισμού και ιδίως μετά τους διωγμούς που πραγματοποιήθηκαν σε ολόκληρη σχεδόν τη διάρκεια της ζωής του αλβανικού κράτους, από το 1913 ως τις μέρες μας) στο επίπεδο της Εθνικής μειονότητας»².

Στον αιώνα μας και μετά την ανακήρυξη της αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου (1914), η ελληνική παιδεία και τα γράμματα γίνονται στόχος των Αλβανών.

Το 1929 λειτουργούσαν 350 σχολεία με 483 δασκάλους. Το 1925 78 σχολεία, με 113 δασκάλους. Για να φτάσουμε στη δεκαετία του 1940, όπου, μετά την εγκαθίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας υπό τον Εμβέρ Χότζα, μόνο ένα μέρος της Βορείου Ηπείρου εμπίπτει στις περί μειονοτήτων διατάξεις για να «απολαμβάνει» στοιχειωδώς το δικαίωμα της γλώσσας και της έκφρασης. «Τα ελληνικά μαθήματα εις πολλά σχολεία κατέληξαν να διδάσκονται ως μάθημα (ξένης) γλώσσας»³.

Τη δεκαετία του '60 αρχίζουν και οι διώξεις εναντίον της Ορθόδοξου Εκκλησίας. Το 1963-1964, ο Εμβέρ Χότζα γράφει: «Νομίζω ότι ο βασικός κίνδυνος, τον οποίο πρέπει να αποτρέψουμε, είναι εις πρώτην γραμμήν η υπόθεσις της Χριστιανικής ορθόδοξου λειτουργίας. Συνεχώς πρέπει να κάνουμε προσπάθειες για να την αηδιάσουν οι άνθρωποι, εις τρόπον ώστε να αποφεύγουν την εκκλησίαν. Καθήκον μας δηλαδή είναι, όταν σημαίνει ο κώδων της εκκλησίας, οι άνθρωποι επ' ουδενί να μεταβαίνουν εκεί. Όπου υπάρχει δυνατότης αι εκκλησίαι να κατεδαφιστούν, φυσικά όχι δίκην εκστρατειών, αλλ' αναλόγως των εμφανιζομένων περιπτώσεων...»⁴.

Αργότερα, την 22α Νοεμβρίου 1967, το Προεδρείο της Λαϊκής Βουλής της Αλβανίας αποφασίζει να αναστείλει, να παύσει την ισχύ διαταγμάτων περί της θρησκείας, και επίσημα το 1977 η Αλβανία ανακηρύσσεται σε αθεϊστικό κράτος. Όλα αυτά έχουν ως συνέπεια να

¹ Ι. Κ. Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας της Νεοελληνικής διασποράς*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 32 και 33.

² Για το ίδιο θέμα, και Φώτιος Γ. Οικονόμου, *Η πολυπαθής Βόρειος Ήπειρος διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1985, σελ. 14 και 15.

³ Γ. Χαρ. Παπαδόπουλος, *Η Εθνική Ελληνική μειονότης εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν αυτής ζήτημα*, Ι.Β.Ε. Ιωάννινα 1981, σελ. 24.

⁴ Ο.π., σελ. 197.

παρατηρηθούν «...των τε Μοναστηρίων και των Εκκλησιών η δήμευσις της περιουσίας, το κλείσιμον, και εν πολλαίς περιπτώσεσιν, η ερείπωσις των ναών, ο αποσχηματισμός των ιερέων, η θραύσις των σταυρών εν τοις νεκροταφείοις, η κατεδάφισις των κωδωνοστασίων...»¹.

Ο ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου θ' αντέξει και θα περιμένει.

Β. Δημοτικά τραγούδια της Βορείου Ηπείρου

Από νωρίς έχουμε εκφρασμένη άποψη για τον πλούτο και την αξία της μουσικής παράδοσης της Ηπείρου. «Η κατ' εξοχήν όμως γόνιμος εν τη δημοτική ποιήσει Ελληνική χώρα, κατά τους νεώτερους τουλάχιστον χρόνους, δύναται, φρονούμεν, να θεωρηθεί η 'Ηπειρος. Εάν η ανά χείρας συλλογή, η άλλως αρκούντως ογκώδης, επρόκειτο να περιλάβη πάντα τα γνωστά Ηπειρωτικά άσματα, δεν θα επήρκη αυτή όγκος τετραπλάσιος, τόση είναι η πληθύς των παρά τω Ηπειρωτικώ λαώ προϊόντων της δημώδους μούσης. Τα αίτια του φαινομένου τούτου εισί πολλά και διάφορα. Ημείς παρατηρούμεν μόνον ενταύθα ότι των κλεφτικών ιδίως ασμάτων η πληθύς οφείλεται προ πάντων εις τούτο, ότι κατά τας δύο τελευταίας μάλιστα εκατονταετηρίδας η 'Ηπειρος —λέγοντες δε ενταύθα 'Ηπειρον εννοούμεν σύμπασαν την κατά καιρούς διοικητικήν αυτής περιφέρειαν, εις ην ως επί το πολύ υπήγετο και της Δ. Ελλάδος το πλείστον, και η Θεσσαλία ολόκληρος και πολύ της Μακεδονίας— εγένετο το διαρκέστερον θέατρον του αγώνος των αρματολών προς τους Τούρκους...»².

Και παρακάτω, σελ. η στον πρόλογο της ίδιας συλλογής, διαβάζουμε: «Φαίνεται δε, ότι και η υπό της Πινδίας σειράς περίπτυξις ολοκλήρου σχεδόν της Ηπειρωτικής χώρας, συνέτεινεν ίσως εις την καλλιέργειαν του κλάδου τούτου της δημοτικής ποιήσεως [εννοεί τα ιστορικά κλέφτικα]. Τα όρη ταύτα υπήρξαν άλλοτε τα κατ' εξοχήν κλεφτοβούνια...» «Αλλ' οιονδήποτε και αν είναι το αίτιον του εν λόγω φαινομένου, βέβαιον είναι ότι ουδεμία άλλη ελληνική χώρα είναι τόσω πλουσία κατά τα δημοτικά άσματα, όσω η 'Ηπειρος. Δύναται τις μάλιστα να είπη, ότι όλης της λοιπής Ελλάδος τα δημοτικά άσματα ομού λαμβανόμενα μόλις αποτελούσι τον αριθμόν των ηπειρωτικών. Απόδειξιν δε τούτου πρόχειρον παρέχει ημίν απλούν βλέμμα εις τας

¹ Γεώργιος Χαρ. Παπαδόπουλος, ο.π., σελ. 197.

² Π. Αραβαντινού, *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, εν Αθήναις 1880, Πρόλογος των εκδοτών, σελ. ζ.

σπουδαιότερας των εκδοθεισών συλλογών. Εκ των 126 παρά Fauriel ασμάτων, υπέρ το ήμισυ, δηλαδή 70, είναι Ηπειρωτικά. Επίσης μεταξύ των 200 του Ζαμπελίου ευρίσκομεν Ηπειρωτικά 100. Εν δε τη πληρεστάτη των συλλογών την του Passow, 646 περιεχούση άσματα, τα Ηπειρωτικά υπερβαίνουσι τα 250. Εις την του Legrand πάλιν, περιέχουσιν 98 καθαρώς δημοτικά άσματα, τα Ηπειρωτικά ανέρχονται εις 33» (ο.π., σελ. η).

Ακόμη και αν περιορίσουμε την 'Ηπειρο στα φυσικά της όρια, δυτικά της Πίνδου, βόρεια του Αμβραχικού και νότια της γραμμής Απολλωνία-Πρέσπες, νομίζουμε ότι πάλι ο πλούτος των δημοτικών τραγουδιών είναι πολύ μεγάλος και σπουδαίος.

Αν τολμούμε μια καταγραφή των τραγουδιών της Βορείου Ηπείρου, δεν οφείλεται στο ότι έχουμε κάτι καινούργιο να καταδείξουμε. Δεν έχουμε την πρόθεση να ακολουθήσουμε το «νέο» δρόμο αντιμετώπισης του δημοτικού τραγουδιού που προτείνει ο καθηγητής Κώστας Ρωμαίος¹, ούτε να κάνουμε συγκριτική μελέτη του υλικού που συγκεντρώσαμε, με το υλικό που υπάρχει σε άλλες συλλογές, παλιότερες και νεότερες. Αρκούμαστε μόνο στην κατάθεση μιας μαρτυρίας για τον αγώνα του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου να κρατήσει τον πολιτισμό και τις εθνικές ιδιαιτερότητές του, κυρίως μετά το τέλος της δεκαετίας του '40 και μέχρι τις αρχές του '90.

Από την ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας το 1946, απαγορεύεται στους Έλληνες, τόσο σ' αυτούς που εντάχθηκαν μέσα στις περιοχές που χαρακτηρίστηκαν ως μειονοτικές όσο και σ' αυτούς που έμειναν έξω, η χρήση των ιστορικών και θρησκευτικών τραγουδιών. Από την πλευρά των αλβανικών αρχών έχουμε μια σκόπιμη και συστηματική παρέμβαση στο κείμενο και στη μουσική των βορειοηπειρωτικών τραγουδιών «για να αποδυναμωθούν οι δεσμοί του βορειοηπειρωτικού λαού με την εθνική του πολιτιστική κληρονομιά και παράδοση»².

Για να διατηρηθεί και να καλλιεργηθεί η εθνική συνείδηση μιας ομάδας ή ενός λαού είναι αναγκαίο να υπάρχουν:

α) κοινή γλώσσα,

¹ Κώστας Ρωμαίου, *Η ποίηση ενός λαού*, Δημοσιεύματα Λαογραφικού Ινστιτούτου Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης, αριθ. Ι, Αθήνα 1968, σελ. 13. «Είναι ο δρόμος που βάνει κύριο σκοπό του να σε κάμει ικανό να εμβαθύνεις μέσα στα νοήματα του περιεχομένου των στίχων, να τα αναλύσεις τεχνοτροπικά, να τα γνωρίσης στις λεπτομέρειες αισθητικά και να μπορέσης τέλος να ερμηνεύσης το ποιητικό έργο σαν αυτοτελή καλλιτεχνική μονάδα». Εμείς, εδώ, μένουμε στο ότι τα ίδια τα τραγούδια, ως λόγος, κείμενο, έχουνε τη δική τους φωνή και κουβαλούν έναν αυτοτελή κόσμο».

² Μενέλαου Σ. Ζώτου, *Το δημοτικό Τραγούδι της Βορείου Ηπείρου*, Ι.Β.Ε. Ιωάννινα 1978, σελ. 8.

β) συνείδηση κοινής καταγωγής και συγκεκριμένος τόπος ως κοινή πατρίδα,

γ) κοινός τρόπος ζωής (ήθη, έθιμα, κοινωνική ζωή, πολιτιστική δραστηριότητα),

δ) κοινή θρησκεία κ.ά.

Τα τραγούδια ενός λαού είναι το αντιπροσωπευτικότερο στοιχείο της ψυχής και της ζωής του. Μέσα σ' αυτά αποτυπώνονται ο αγώνας του, οι αγωνίες του για τη ζωή και το θάνατο, τα οράματά του, η βιοθεωρία του και εν γένει η ιστορική παρουσία σε όλους τους τομείς της ζωής. Και, πάνω απ' όλα, με το τραγούδι καλλιεργείται ο κοινός γλωσσικός κώδικας και μέσω αυτού η ιστορική μνήμη, και ενισχύονται οι εσωτερικές αντιστάσεις προς εξωτερικές πιέσεις αφομοίωσης και αλλοίωσης. Ειδικά για τους Βορειοηπειρώτες το τραγούδι και η λαϊκή (προφορική) παράδοση ήταν τρόπος έκφρασης σημαντικός και στοιχείο κοινωνικής συνοχής, καθώς με το Διάταγμα 4.337/22-11-1967 και με το άρθρο 37 του αλβανικού Συντάγματος του 1977 απαγορεύεται η θρησκευτική ελευθερία και η ελευθερία της λατρείας. Με το Διάταγμα 5.339/23-9-1975 απαγορεύτηκε να δίνονται στα παιδιά χριστιανικά ονόματα και συνεπώς ονόματα που παραπέμπουν στην ελληνική ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά¹.

Έτσι, ένας βασικός παράγοντας της εθνικής ενότητας και συνείδησης του ελληνικού στοιχείου της Αλβανίας, η Εγκαλησία, δεν υπάρχει. Αλλά και ο άλλος, η Κοινότητα, θεσμός που προσέφερε πολλά κατά τη μακροχρόνια τουρκική δουλεία, έχει αντικατασταθεί από την Κομματική Οργάνωση, που ρυθμίζει και επιβλέπει την ιδιωτική και συλλογική ζωή σύμφωνα με τις εντολές της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος στα Τίρανα. Δυνατότητες για να εκφραστούν μέσα από το τραγούδι, οι Βορειοηπειρώτες έχουν ελάχιστες καθώς εργάζονται όλες τις ημέρες της εβδομάδας (πάντα υπήρχε κάποιος λόγος ή κίνδυνος, για να ξεπεραστεί κάποιο πλάνο...) και οι μέρες τηςσχόλης είναι μετρημένες. Αυτές ήταν:

α) 1η Ιανουαρίου. Μεγάλη οικογενειακή γιορτή με φαγοπότι για τον ερχομό του καινούργιου χρόνου.

β) 11 Ιανουαρίου. Αναμνηστική γιορτή για την ανακήρυξη της Δημοκρατίας το 1946. Δεν ήταν συνήθως αργία.

γ) 1η Μαΐου. Εργατική Πρωτομαγιά. Ομαδική έξοδος στα χωράφια και στις εξοχές, τραγούδι και χορός.

δ) 7 Νοεμβρίου. Ημέρα της Οκτωβριανής Επανάστασης. Ατόνησε τα τελευταία χρόνια.

¹ Ιδέ περισσότερα στο βιβλίο του Γ. Κ. Παπαδόπουλου, ο.π. σελ. 248-249. «...Η αλλαγή των ακατάλληλων ονομάτων και των ασχημών επωνύμων αποπερατώθηκε μέχρι της 31ης Δεκεμβρίου 1976».

ε) 8 Νοεμβρίου. Επέτειος ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1941.

στ) 28 Νοεμβρίου. Ανεξαρτησία. Έπαρση της σημαίας στην Αυλώνα το 1912.

ζ) 29 Νοεμβρίου. Γιορτή για την απελευθέρωση από τις φασιστικές δυνάμεις το 1944.

η) Γιορτάζονταν για μία εβδομάδα αλλά με δουλειά και τα γενέθλια του Εμβέρ Χότζα, αφού, σύμφωνα με το κόμμα, ο «μεγάλος» ηγέτης ακόμα και αφού πέθανε βιολογικά, εξακολουθούσε να ζει πνευματικά και πολιτικά.

Λίγες οι δυνατότητες λοιπόν για έκφραση μέσα από το τραγούδι του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου, αφού όλα παρακολουθούνται και λογοκρίνονται.

Ο πλούτος της μουσικής παράδοσης της Βορείου Ηπείρου χρησιμοποιείται κυρίως για τουριστικούς και προπαγανδιστικούς λόγους. Στα λαογραφικά «φεστιβάλ» οι νέοι ξέρουν μόνο να χορεύουν για να παρουσιάσουν στο κοινό και στους ξένους προσκεκλημένους το όμορφο κοστούμι, τη στολή από τη Δρόπολη και το Πωγώνι. Και παρά τις όμορφες δηλώσεις του ίδιου του Χότζα και των άλλων επισήμων για τη διαφύλαξη και την εξέλιξη των παραδόσεων και της πολιτιστικής κληρονομιάς, ο λαός ήταν βουβός και ανίκανος να τραγουδήσει τα τραγούδια της αγάπης, της φύσης, της ξενιτιάς, του πόνου των ηρώων του έθνους. Μόνο κλεφτά μπορούσαν να χορέψουν και να τραγουδήσουν, μισά Ελληνικά και μισά Αλβανικά, κάποιο τραγούδι που να δείχνει ότι είναι ντόπιο και δεν έχει σύνδεση με τον άλλο ελληνικό χώρο. Τα περισσότερα τραγούδια έπρεπε να μιλούν για την όμορφη ζωή που τους χάρισε το κόμμα και ο Εμβέρ Χότζα. Η ελληνική εθνική μειονότητα της Αλβανίας έπρεπε να δείξει ότι δεν έχει καμιά σχέση και σύνδεση με τον άλλο εθνικό κορμό, αλλά πως είναι κάτι άσχετο μ' αυτόν και ξεκομμένο.

Με τραγούδια σαν αυτά που ακολουθούν και με άλλα μέσα, τα κομματικά όργανα πετύχαιναν το σκοπό τους σε αρκετή μερίδα των νεοτέρων.

ΧΤΙΖΟΥΜΕ ΤΗ ΝΕΑ ΖΩΗ

Επεράσαν τόσα χρόνια
με οδηγητή το Κόμμα
που στη χώρα μας ετούτη
έφερε χαρά και πλούτη.
Αν κανείς θα μας αγγίξει,
τη ζωή του εδώ θ' αφήσει.

Σίδερο είναι τα κορμιά μας
και ατσάλι η καρδιά μας.
Χτίζουμε τη νέα ζωή μας
στη χώρα μας την ακριβή μας,
γιατί έχουμε άξιο τιμονιέρη
το Κόμμα μας και τον Εμβέρη.

ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΜΑΣ

Δόξα σε τούτα τα βουνά
τα λουλουδο-ανθισμένα
που σεριανούν τη λευτεριά
απ' το Σαράντα ένα.
Σε τούτα τα ψηλά βουνά
οι παρτιζάνοι στήσανε
των φασιστών καρτέρι
με τον αρχηγόπαλίκαρο
τον οδηγό Ενβέρη.

ΣΤΟΝ ΕΝΒΕΡ

Τριανταφυλλιά μου πράσινη
πότε θα κοκκινίσεις;
Να κόψω ένα τριαντάφυλλο
να στείλω του Ενβέρη.
Να μυριστεί ο Ενβέρης μας
και άλλες τρεις κοπέλες.
Η μια κεντάει τον ουρανό
κι άλλη το φεγγάρι
κι η τρίτη η μικρότερη
κεντάει το μαξιλάρι
να κοιμηθεί ο Ενβέρης μας

ο καθοδηγητής μας
που έκανε να λάμπει
σαν ήλιος η ζωή μας.

Ω ΚΟΜΜΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ

Εσύ πατρίδα μας γλυκιά
μητέρα Αλβανία.
Εσύ είσαι μάνα στοργική
και 'μείς πιστά παιδιά.

Εσύ μητέρα γέννησες
τ' αγαπημένο Κόμμα
την κόκκινη τριανταφυλλιά
με το λαό ένα σώμα.

Η κόκκινη τριανταφυλλιά
τριαντάφυλλο έχει ανθίσει
τον ακριβό Ενβέρη μας
που αιώνια θα μας ζήσει.
Κόκκινη τριανταφυλλιά
με ρίζες ασημένιες
τις ρίζες έχεις απ' το λαό
γερά ατσαλωμένες.

Έτσι λοιπόν, στο χωράφι και στην πλατεία του χωριού τραγουδιούνται «ακίνδυνα» τραγούδια. Μόνο σε κλειστό κύκλο και στους αρραβώνες και τους γάμους μπορούσαν οι Βορειοηπειρώτες να τραγουδήσουν και να γλεντήσουν. Σε περιοχές όπως της Χειμάρρας, του Μπερατίου και της Κορυτσάς, τα πράγματα είναι πιο δύσκολα. Εκεί η αντίσταση πρέπει να είναι πιο σκληρή και τις παλιές καλές ελληνικές μέρες τις θυμίζουν φωτογραφίες, κεντήματα και εικονίσματα καλά κρυμμένα στα υπόγεια ή πάνω από τα ταβάνια των σπιτιών. Εδώ απαντά κανείς και ονόματα βαπτιστικά, όπως Αλέξανδρος, Αντιγόνη, Πύρρος, Κλέαρχος, που για την ελληνική μειονότητα λένε πολλά, ενώ τις αλβανικές αρχές δεν τις ενοχλούν, αφού ερμηνεύουν αλλιώς την ιστορία του τόπου.

Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου βομβαρδίζεται από την προπαγάνδα του Ραδιοφώνου και της Τηλεόρασης των Τιράνων που κα-

λύπτουν όλη την επικράτεια και η εμβέλεια τους φτάνει και πολύ μακρύτερα. Δυστυχώς πρόσβαση σε αντίστοιχους ελληνικούς πομπούς (όταν με μύριες στερήσεις αποκτά ένα μέρος του Ελληνισμού αυτού ραδιόφωνο ή συσκευή τηλεοράσεως) δεν υπάρχει ουσιαστικά, αφού η Κέρκυρα ακούγεται μόνο στα παράλια και αρκετές φορές με παρεμβολές, ενώ τα Γιάννενα μετά βίας ακούγονταν στην περιοχή της Άνω Δρόπολης. Οπωσδήποτε τα πράγματα έχουν σήμερα βελτιωθεί.

Στην Ελλάδα ακούγονται πολλά για τους αλύτρωτους αδελφούς και τραγουδιέται το περίφημο

«Έχω μια αδερφή / κουκλίτσα λυγερή...»,

αλλά καμιά μέριμνα δε λαμβάνεται από το επίσημο ελληνικό κράτος προς την κατεύθυνση αυτή. Δε θα ξεχάσουμε το παράπονο Βορειοηπειρώτη από την περιοχή του Φίερι, που το 1990 μας είπε: «Τόσα βουνά έχει η Ήπειρος, χάθηκε μια κεραία κι ένας καλός πομπός για να ακούγαμε κι εμείς ελληνικά όλα αυτά τα χρόνια;»

Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου άντεξε. Σώθηκε πλούσιο υλικό για μελέτη. Ελπίζουμε ότι οι ειδικοί (λαογράφοι, γλωσσολόγοι, αρχαιολόγοι κ.λπ.) θα αναλάβουν επίσημα και συστηματικά την καταγραφή και τη μελέτη του.

Το δημοτικό τραγούδι ως στοιχείο της προφορικής παράδοσης με τις τρεις διαστάσεις του (λόγος — μουσική — χορός ή αλλιώς, κείμενο — μέλος (μελωδία) — κίνηση) υπόκειται στις πιέσεις της σύγχρονης τεχνολογίας και του τρόπου ζωής της κατανάλωσης, και χάνει σιγά σιγά τη λειτουργικότητά του και την ανθεκτικότητά του.

Σιγά σιγά ούτε οι Βορειοηπειρώτες θα τραγουδούν για να πουν τον πόνο τους και να εκφράσουν τα εσώψυχά τους. Το αγαθό αυτό τους προσφέρεται μέσα από τα κασετόφωνα και τις μαγνητοταινίες. Στα χωριά τους έχουν μείνει οι γέροι, ενώ ο καημός των νεοτέρων είναι το «καταναλωτικό όνειρο». Οι Αλβανοί οικειοποιήθηκαν το τραγούδι το ελληνικό, όπως και όλη την πολιτιστική παράδοση της Βορείου Ηπείρου.

Το 1978 κυκλοφόρησε η συλλογή *Δημοτικά τραγούδια της Ελληνικής Μειονότητας* του Βασίλη Νίκα, που έγινε με έγκριση των αλβανικών αρχών.

Σχεδόν το ένα τρίτο της συλλογής αποτελούν τα τραγούδια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Τα περισσότερα εξυμνούν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας, το σύντροφο Εμβέρ Χότζα και τη «νέα και ευτυχισμένη ζωή που χάρισαν στο λαό».

Στις πρώτες σελίδες κατατίθεται απόσπασμα από το λόγο του Εμβέρ Χότζα στη Γράφη της Δρόπολης στις 22-3-1978. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «Σας συγχαίρω εσάς, Δροπολίτες, για τη διαφύλαξη των τραγουδιών και των χορών σας, για τις όμορφες ενδυμασίες σας. Να τα φυλάσσετε αυτά, γιατί είναι πολύτιμα, όχι μόνο για σας, αλλά για όλη τη Σοσιαλιστική Αλβανία». Πρόκειται για λόγο αμφίσημο, που οπωσδήποτε καταδηλώνει την αξία αυτής της παράδοσης την οποία γνώρισε όλη η Αλβανία.

Επίσης και ο Ραμίζ Αλία (διάδοχος του Χότζα) στη συζήτησή του με τα στελέχη της επαρχίας Αργυροκάστρου έχει πει: «Η διαφύλαξη, η ανάπτυξη της πνευματικής κληρονομιάς της μειονότητας συμβάλλει στην ποικιλότητα των χρωμάτων και στον πλουτισμό της καινούργιας σοσιαλιστικής κουλτούρας που δημιουργήθηκε και δημιουργείται στη χώρα μας»¹. Είναι χρήσιμη και σημαντική, γιατί είναι πλούσια, δυνατή και ζωντανή αυτή η παράδοση, γι' αυτό και τη χρειάζεται η αλβανική κουλτούρα.

Η αξία του βορειοηπειρωτικού τραγουδιού είναι πια γνωστή. Η σχέση του με τη μουσική παράδοση της αρχαίας Ελλάδας, σχεδόν αποδεδειγμένη. Γιατί το βορειοηπειρωτικό τραγούδι με τον πενταφθογγικό χαρακτήρα του κατατάσσεται στις πιο παλιές μουσικές παραδόσεις της Ευρώπης. Είναι γνωστό ότι η πενταφθογγική κλίμακα χρησιμοποιούνταν στην Ελλάδα από τον 7ο π.Χ. αιώνα².

Τέλος, όπως διατυπώνουν σήμερα οι ειδικοί, το συμπέρασμα είναι πως το βορειοηπειρωτικό τραγούδι και μόνον αυτό από όλα τα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας στηρίζεται στην πενταφθογγική κλίμακα, πράγμα που σημαίνει πως σώζεται και στην Ελλάδα το είδος αυτό της μουσικής που είναι γνωστό σε πολλά μέρη της Ασίας, της Αμερικής και της Ευρώπης³.

Ο Σπύρος Περιστέρης μιλά για πρώτη φορά ουσιαστικά και τεκμηριωμένα για τη μορφή και το ύφος του τραγουδιού της Βορείου Ηπείρου και ιδιαίτερα της περιοχής της Δρόπολης (Δερόπολη = Δρυϊνούπολη)⁴.

Το τραγούδι αυτής της περιοχής και της περιοχής Πωγωνίου απαντά ως πολυφωνικό. Υπάρχει μια ομάδα ανδρών ή γυναικών ή ανάμεικτοι, που έχουμε τον *πάρτη* (αυτόν που ξεκινάει, που παίρνει το τραγούδι), τον *κλώστη* ή *γυριστή* του τραγουδιού (αυτόν που

¹ Εφημ. *Ζέρι ι Πόπουλιτ* 13 Οκτώβρη 1985, σελ. 30.

² Αντ. Λάβδα, «Πεντάφθογγοι κλίμακες εν τη δημοτική μουσική της Ηπείρου» *Ηπειρωτική Εστία*, έτος 7ο —1958, σελ. 140.

³ Μ. Ζώτος, *Το δημοτικό τραγούδι της Βορείου Ηπείρου*, Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1978, σελ. 10.

⁴ *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών* τόμ. 9 και 10, 1955-1957.

κάνει τα γυρίσματα και δένει τα κενά) και τους ισοκράτες.

Ο παπα-Χρήστος Μάτσιας, από τα κτίσματα του Πωγωνίου, σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ο λαός μας εδώ (στο Πωγώνι και στη Δερόπολη) γαντζωμένος σε δύσκολους και φτωχούς τόπους, με το συνεχές ξενίτεμα των ανδρών για να θρέψουν τις φασίλιες τους, το συνεχή καημό από το ζωντανό αυτό ξεχωρισμό αλλά και από όλες τις φάσεις της κοινωνικής και εθνικής του ζωής, έντονη ένωσε την ανάγκη όλα τούτα να τα τραγουδήσει.

»Βέβαια, επειδή λυπητερά και στενόχωρα ήταν όσα κυρίως τραγούδησε περισσότερο, και η ποίηση και το μέλος υπηρετούν αυτόν κυρίως το σκοπό.

»Παραπονιάρικα είναι τα τραγούδια του, και παραπονιάρικα τραγουδήθηκαν, με τη σπάνια στον κόσμο πολυφωνική τους μορφή, τον παρτή με την κύρια μελωδία, τον ισοκράτη ή ρίχτη, τον κλώστη, τον γυριστή ή κόφτη, τους ισοκράτες, με τον κλαψιάρικο τρόπο που σου ραγίζουν την καρδιά»¹.

Ένα μέρος από τον πολύ μεγάλο αριθμό δημοτικών τραγουδιών της Βορείου Ηπείρου συγκεντρώσαμε εδώ. Τα περισσότερα τα καταθέτουμε, όπως τα κατέγραφε μετά το 1950 ο Ν. Λύτης από τη μάνα του Ελένη Λύτη, καθώς, αποκομμένη από συγγενείς και φίλους, μακριά από το χωριό τους Καλογοραντζή εκεί στο Φίερι, τα χρησιμοποιούσε για να θυμάται και να παρηγοριέται. Τα υπόλοιπα συγκέντρωσε όπως τ' άκουσε από Έλληνες σε διάφορα χωριά που πήγαινε, στα περισσότερα μέρη της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Τέλος, πολλά, παρουσιάζονται όπως τα διασταυρώσαμε από Έλληνες πρόσφυγες από τη Βόρειο Ήπειρο μετά το 1990 ή όπως τα βρήκαμε καταγραμμένα και στη συλλογή του Μενέλαου Ζώτου που προαναφέραμε.

Βεβαίως και Μωαμεθανοί της Βορείου Ηπείρου τραγουδούν πολυφωνικά και άλλα ελληνικά τραγούδια. Είναι βεβαιωμένο ιστορικά πως οι περισσότεροι απ' αυτούς είναι Λιάπηδες, δηλαδή Χριστιανοί που αλλαξοπίστησαν στους χρόνους των μεγάλων διώξεων και πιέσεων των Τούρκων. Ο ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Νικόλαος Τωμαδάκης γράφει: «Αυτοί οι Αλβανόφωνοι μωαμεθανοί κατά τους γάμους και τας πανηγύρεις των άδουν Ελληνικά άσματα, τα οποία οι εξισλαμισθέντες Έλληνες πρόγονοί των ετραγουδούσαν προ διακοσίων ακόμη ετών. Η ενδυμασία των, η κουρά των, αι κατασκευαί των οικιών των, τα κεντήματα, η βιοτεχνία των, είναι ηπειρωτικά, η μουσική των, ολόκληρος ο λαϊκός πολιτισμός τους συνάπτει προς τη Νότιον Ήπειρον, η κοινωνική των διάρθρωσις, ξένη προς τας

¹ Πρεσβ. Χρήστος Μ. Μάτσιας, *Πωγώνι-Δερόπολη, Ήθη-Έθιμα-Τραγούδια*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1985, σελ. 125.

“Φάρας” των Αλβανών. Και έπειτα αι εθνολογικαί ενδείξεις, η κατασκευή της κεφαλής, αι στατιστικαί. Μέχρι των μέσων του 17 αι. ο πληθυσμός της Β. Ηπείρου υπήρξεν ορθόδοξος. Τότε αι καταπιέσεις ηνάγκασαν πολλούς να εξισλαμιστούν, άλλοι πλείστοι απέμειναν πιστοί εις την θρησκείαν των πατέρων των»¹.

Οπωσδήποτε πολλά από τα τραγούδια αυτά τραγουδιούνται και σε όλη την Ήπειρο και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Αυτό δείχνει ακριβώς την ενότητα, την κοινή ρίζα αυτού του κομματιού που λέγεται Βόρειος Ήπειρος, με τον υπόλοιπο Ηπειρωτικό και Ελλαδικό χώρο.

«Και αληθές μεν είναι ότι μεταξύ των ως ανωτέρω υπολογιζομένων (τραγουδιών) εισί και τινα κοινά και εν άλλαις Ελλην. Επαρχίαις και μη δυνάμενα να χαρακτηρισθώσιν ως καθαρώς Ηπειρωτικά. Αλλ’ αφού η μεν εξακρίβωσις της αρχικής αυτών πατρίδος είναι δύσκολος, απαντώμεν δ’ αυτά εν γενική χρήσει κατά την Ήπειρον, δικαιούμεθα να τα υπολογίσωμεν ως τοιαύτα». Κάπως παραλλαγμένα τα λόγια αυτά ισχύουν και στη δική μας περίπτωση. Είναι λόγια των εκδοτών της Συλλογής του Αραβαντινού το 1880, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως.

Σήμερα όλα τα δημοτικά τραγούδια στην Ήπειρο και τη Βόρειο Ήπειρο εκτελούνται με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Παλιότερα, τα πολυφωνικά κυρίως, αλλά και τα τραγούδια του γάμου ιδιαίτερα, δε συνοδεύονταν από όργανα. Είναι γνωστή η έκφραση «αυτός βγάζει ένα γάμο». Τραγουδιόνταν από νέους και γεροντότερους.

Η ζωή ξαναβρίσκει στη Βόρειο Ήπειρο κάποιο ρυθμό, αν και η ένταση που καλλιεργείται από το καθεστώς των Τιράνων δε φαίνεται να ευνοεί την ελεύθερη και δημιουργική έκφραση του ελληνικού πληθυσμού. Ένα μεγάλο μέρος του ζει σε προσφυγικές συνθήκες στον ελληνικό χώρο. Το τραγούδι της δεκαετίας του ’40, για την τότε ολιγόχρονη προσφυγιά πολλών Βορειοηπειρωτών στα Γιάννενα, γίνεται τραγικά επίκαιρο για άλλους λόγους:

*Μπόζοβο, καλή Βοστίνα
πούν’ τα κάλλη που ’χες κείνα.
Τα παιδιά σου τα καημένα
είναι όλα σκορπισμένα
στον Γιαννίνου τα σοκάκια
όλο πίκρες και φαρμάκια.*

(πρεσβ. Χ. Μάτσιας, ο.π., σελ. 24)

Η ιστορία δεν ξαναγράφεται εύκολα. «Η Ευρώπη θα επιτρέψει να

¹ Ν. Τωμαδάκη, *Η εποποιία του 1940-41 και η Β. Ήπειρος*.

διαπραχθεί ένα έγκλημα», έγραφε ο Ρενέ Πυώ το 1913¹. Τα λάθη του παρελθόντος δύσκολα, μπορούν να διορθωθούν. Μπορούν, έστω, να βελτιωθούν οι καταστάσεις που δημιούργησαν. Στα ταραγμένα Βαλκάνια σήμερα, όπου πολλά παίζονται και η κατάσταση φαίνεται ρευστή, η χώρα μας οφείλει να παίζει έναν σημαντικό ρόλο για το καλό όλων. Ο διάλογος, οι συνομιλίες σε διακρατικό επίπεδο, όταν υπάρχει θέληση και κατανόηση και από τις δύο πλευρές, είναι ο καλύτερος δρόμος για να βελτιωθούν οι σχέσεις, και το κλίμα συνεργασίας μπορεί να σταθεροποιηθεί. Από το 1971 μέχρι σήμερα έγιναν κάποια αργά αλλά σταθερά βήματα προσέγγισης του αλβανικού και του ελληνικού κράτους. Από το 1987, με την άρση της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ των δύο χωρών, που ίσχυε από το 1940, τα πράγματα φαινόταν πως θα εξελίσσονταν ομαλά. Δυστυχώς τα γεγονότα που έλαβαν χώρα φέτος το φθινόπωρο σε βάρος της ελληνικής μειονότητας δείχνουν ότι αυτή χρησιμοποιείται ως το υλικό ανάμεσα στις δυο μυλόπετρες των σκοπιμοτήτων.

Τα τραγούδια, ο πολιτισμός της ελληνικής μειονότητας, πιστεύουμε ότι μπορούν να γίνουν γέφυρα προσέγγισης ανάμεσα στους δυο λαούς. Η παράγραφος «ο τερματισμός της προηγούμενης κατάστασης θα συμβάλει στην περαιτέρω σύσφιγξη των σχέσεων των δύο φίλων χωρών και τη διεύρυνση της μεταξύ τους συνεργασίας. Ειδικότερα θα είναι προς όφελος της ελληνικής μειονότητας, για την οποία το ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης ήταν και θα παραμείνει αμέριστο, και η οποία, καλλιεργώντας τις παραδόσεις και την εθνική της ταυτότητα, θα αποτελεί μια σταθερή γέφυρα φιλίας ανάμεσα στον ελληνικό και τον αλβανικό λαό»² της ελληνικής διακοίνωσης του 1987, χρειάζεται προσπάθεια σοβαρή και από τις δύο πλευρές για να γίνει πράξη.

Στις 10-1-1950 ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημ. Βεζάνης στον πρόλογο της επανέκδοσης του έργου του Περικλή Γιαννόπουλου *Το μέγα μήνυμα*, κατηγορούσε τον Ιωάννη Μεταξά, διότι:

α) «Δεν προσήρτησε αμέσως άνευ συζητήσεως και παρά πάσαν τυχόν υπό των 'Αγγλων διατυπωμένην αντίρρησιν δι' ελληνικού νόμου όλα τα υπό του ενδόξου ελληνικού στρατού βαθμιαίως απελευθερωθέντα ελληνικότατα εδάφη της Β. Ηπείρου.

β) Δεν εφρόντισε να πείσει και να εξαναγκάσει τους απατεώνας της διεθνούς πολιτικής, τους 'Αγγλους, κατά την κρισιμωτάτην δι' αυτούς περίοδον να αναγνωρίσουν τας δικαιοτάτας διεκδικήσεις της Ελ-

¹ Ρενέ Πυώ, *Δυστυχισμένη Β. Ήπειρος*, μετφρ. Α. Αχ. Λαζάρου, Τροχαλία, Αθήνα, χ.χ. πρόλογος του ίδιου, σελ. 33.

² Γρηγ. Αλεξ. Καλογερόπουλου, *Ηπειροϊάδα*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1990, σελ. 409.

λάδος επί της Βορείου Ηπείρου και της Κύπρου, επιδείξας ούτω ασύγγνωστον αμέλειαν, ολιγωρίαν και μικρόνοιαν.

γ) Αντί να διακηρύσσει ότι μάχεται διά την απελευθέρωσιν των ελληνικωτάτων εδαφών της Β. Ηπείρου και την ένωσίν των με την Ελλάδα, διεκήρυσσε ανοήτως, καθ' ην στιγμήν αλβανικά τάγματα εμάχοντο παρά το πλευρόν των Ιταλών, ότι μάχεται διά την απελευθέρωσιν της Αλβανίας από του ιταλικού ζυγού, αναγνωρίζων ούτω την ύπαρξιν αλβανικής εθνότητας, παραγνωρίζων την ελληνικότητα των εδαφών της Β. Ηπείρου και το διεθνώς αναγνωρισθέν δίκαιον της Ελλάδος δυνάμει προγενεστέρων διεθνών πράξεων (Πρωτόκολλον Κερκύρας, 17 Μαΐου 1914, εγκριθέν δι' αποφάσεως των Μ. Δυνάμεων της 20ής Ιουνίου 1916, όπερ υπήρξεν καρπός νικηφόρων αγώνων των Βορειοηπειρωτών έναντι των Αλβανών διά την απόκτησιν της ελευθερίας των. Συμφωνία Τιτόνι-Βενιζέλου 29-7-1920) και παρέχων ούτω τα όπλα τα οποία σήμερον μεταχειρίζονται οι Αλβανοί εναντίον μας»¹.

Το κείμενο αυτό, του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, καταλήγει με τους εξής όρους:

«1. Η Βόρειος Ήπειρος είναι αυτόνομος.

2. Αναγνωρίζει τον Βασιλέα Γουλιέλμο Βηδ, ως νόμιμον αυτής Βασιλέα.

3. Αποστέλλει βουλευτάς εις το Αλβανικόν Κοινοβούλιον.

4. Η επίσημος γλώσσα της Β. Ηπείρου είναι η Ελληνική.

5. Η υποχρεωτική γλώσσα των σχολείων της είναι η Ελληνική και της Αλβανικής προαιρετικώς.

6. Οι Ηπειρώτες έχουν το δικαίωμα να διατηρούν ιδίαν στρατιωτικήν δύναμιν υπό ιδίους αξιωματικούς, την οποίαν η αλβανική Κυβέρνησις δεν θα δύναται να μεταχειρισθεί έξω των ορίων της Β. Ηπείρου».

Είναι σαφές ότι ο Δ. Βεζάνης έβλεπε το πρόβλημα από την εθνικιστική σκοπιά και εξέφραζε την περί αλυτρωτισμού Μεγάλην Ιδέαν του παρελθόντος, που πολλοί ασπάζονται και σήμερα.

Σήμερα δεν ωφελούν τα πάθη αλλά η γνώση και η σύνεση. Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου μπορεί και πρέπει να ζήσει και να δημιουργήσει στην πατρογονική του γη. Η Ελλάδα μπορεί να τον βοηθήσει, αλλά ο δρόμος αυτός περνάει από τα Τίρανα. Όσο κι αν τα πράγματα δεν είναι εύκολο να αλλάξουν διά μιάς, είναι βέβαιο ότι με το πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού και συνεργασίας πολλά θα λυθούν.

Πέρα από τη βελτίωση του βιωτικού επιπέδου, που είναι κοινό πρόβλημα όλων των Αλβανών, οι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου

¹ Π. Γιαννόπουλου, *Το Μέγα Μήνυμα*, Αθήνα 1951. Πρόλογος Δ. Βεζάνη, σελ. 24.

θέλουν να απολαύσουν τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα που οι διεθνείς οργανισμοί κατοχυρώνουν.

Η παιδεία και η ελεύθερη πολιτιστική και οικονομική δημιουργία μαζί με την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως και λατρείας είναι τα σημαντικότερα.

*«Τι έχεις Βόρειο Ήπειρο
κι όλο τα μαύρα βάζεις
τι σκούζεις και πικροχολάς
και βαριαναστενάζεις...»*

*Μήδε μου λείπουνε πουλιά
ουδέ και χελιδόνια
μήτε ποτάμια και κλαριά
τα χιόνια και τ' αδόνια.*

*Μια μάρα έχω μοναχά
κι ένα μου λείπει μόνο
όπου δεν έχω Λευτεριά¹
και ζω μέσα στον πόνο».*

(Αυτοσχεδιασμός Γ. Α. Καλογερόπουλου, ο.π., σελ. 351).

«Γι' αυτό πιστεύω ότι με εξαίρεση τους Πρέσβεις τους επιφορτισμένους με τη λύση του ζητήματος των συνόρων της Ηπείρου και της Αλβανίας, όλη η ανθρωπότητα γνωρίζει ότι η Ήπειρος είναι ελληνική [αναφέρεται εδώ στη Βόρειο Ήπειρο]. Δίνοντας πρώτος στο μεγάλο αναγνωστικό κοινό μια ιδέα της σημερινής κατάστασης της Ηπείρου και της αξιοθαύμαστης φιλοπατρίας των Ηπειρωτών, της αγάπης προς τη μητέρα-πατρίδα Ελλάδα, αν κατάφερα να συμβάλω έστω και ελάχιστα στην υπεράσπιση του δικαιώματος της ελευθερίας, του ωραίου μεταξύ των ωραιότερων, θα νιώσω τη βαθύτερη εσωτερική χαρά...»².

Η λευτεριά αυτή, που είναι πολυσήμαντη έννοια, περνάει μέσα από το Διεθνές Δίκαιο και κατοχυρώνεται με συμφωνίες και διπλωματικές προσπάθειες επίπονες και σκληρές.

Είναι ανάγκη να χαραχτεί μια μακρόπνοη και ανοιχτή εθνική πολιτική που θα βασίζεται στην ιστορική γνώση, τη σημερινή πραγμα-

¹ Μιλάμε για τις πνευματικές και κοινωνικές ελευθερίες, και όχι περί αυτονομίας και άλλων που ακούγονται.

² Ρενέ Πυώ, Πρόλογος στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις στη Β. Ήπειρο το 1913 ο.π. σελ. 36 και 37, μετάφραση Α. Αχ. Λαζάρου.

τικότητα και τις ανάγκες του αύριο, στο βαθμό που αυτό μπορεί να προβλεφθεί. «Με το άνοιγμα των συνόρων και την κατάρρευση του τυραννικού καθεστώτος στην Αλβανία, ο ελληνισμός της Αλβανίας πέρασε σε μεγάλο ποσοστό στο ελληνικό κράτος για να αναζητήσει εκεί καλύτερες συνθήκες επιβίωσης. Χωριά ολόκληρα και περιοχές όπου ζούσε το ελληνικό στοιχείο, ερημώθηκαν και κυριολεκτικά άδειασαν. Αντί να διατηρούνται στις πατρογονικές εστίες τους οι εθνικοί μας κορμοί, συνεχώς λιγοστεύουν και αποδυναμώνονται. Σε μας απομένει να αντιμετωπίσουμε τα εθνικά ζητήματα με υπευθυνότητα και νηφαλιότητα, ώστε η δυνατότητα μιας ελληνο-αλβανικής προσέγγισης να γίνει πραγματικότητα και να διασφαλιστεί το μέλλον των ομογενών. Σε μας απομένει να στηρίζουμε τον αλύτρωτο Ελληνισμό, τους εξωμερίτες, για να διατηρηθούμε ως έθνος»¹.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΕΦ. ΦΩΤΙΟΥ
Πάτρα — Γιάννενα, καλοκαίρι 1993

¹ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού, Ήπειρος*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 37.

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΚΑΛΟΓΟΡΑΝΤΖΗ
ΔΡΟΠΟΛΗΣ — ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

Αν και όχι ειδικός γι' αυτόν τον τομέα, σαν ένας ερασιτέχνης λαογράφος ξεκίνησα από μαθητής γυμνασίου, παρακινούμενος απλώς από πατριωτικά αισθήματα. Άρχισα να συγκεντρώνω τα πρώτα δημοτικά τραγούδια του χωριού μου που ασφαλώς είναι και τραγούδια του ευρύτερου βορειοηπειρωτικού και ελλαδικού χώρου.

Αυτή την πράξη την εθεώρησα σαν πατριωτικό χρέος και καθήκον, βλέποντας πως αυτός ο μεγάλος θησαυρός του έθνους μας και του βορειοηπειρωτικού λαού κάτω απ' το δικτατορικό καθεστώς του Ε. Χότζα πήγαινε κατευθείαν προς την εξαφάνιση και η νέα γενιά ήταν αναγκασμένη συνήθως να τραγουδά τραγούδια για το Κ. Ε. Αλβανίας και τον σύντροφο Ε. Χότζα. Οι νέοι μας στα λαογραφικά φεστιβάλ ήξεραν μόνο να χορεύουν για να παρουσιάσουν στο κοινό και στους ξένους προσκεκλημένους τ' όμορφο κοστούμι μας. Και παρά τις όμορφες δηλώσεις του ίδιου του Χότζα και των άλλων επισήμων για τη διαφύλαξη και εξέλιξη των παραδόσεων και της πολιτιστικής κληρονομιάς, αυτοί ήταν βουβοί κι ανίκανοι να τραγουδήσουν την αγάπη, τη φύση, την ξενιτιά, τους ήρωες του έθνους τους. Αυτοί με κλαρίνο χορεύαν και τραγουδούσαν μόνον κλεφτά κάποιο τραγούδι, μισά ελληνικά και μισά αλβανικά, για την όμορφη ζωή που τους χάρισε το κόμμα κι ο Ε. Χότζα ή κάποιο άλλο μισό κουτσουρεμένο τραγούδι ελληνικό, που να δείχνει ότι είναι ντόπιο και δεν έχει σύνδεση με τον άλλο ελληνικό χώρο, για να στηρίξουν και να βεβαιώσουν κατά την επιθυμία τους πως η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας δεν έχει καμιά σχέση και σύνδεση με τον άλλο εθνικό κορμό, αλλά είναι κάτι το άσχετο με αυτόν και ξεκομμένο.

Δεύτερη, σκόπιμη είτε άσκοπη, καταστροφή έπαθε το βορειοηπειρωτικό τραγούδι τα τελευταία 40-50 χρόνια με την πλατιά και χωρίς κριτήριο εισβολή του κλαρίνου στους αρραβώνες, τους γάμους, στα

πανηγύρια και τα γλέντια. Έτσι, το όμορφο και άφθαστο αυτό δημοτικό τραγούδι εκτοπίστηκε και λίγο λίγο άρχισε να χάνεται και να ξεχνιέται. Δεν ακούγεται πλέον τα Σαββατοκύριακα στο κέντρο των χωριών, στις γιορτές και στους γάμους, που η κάθε πράξη μας και η κάθε στιγμή τραγουδιόταν με το στόμα ή χορεύονταν, τραγουδώντας πολυφωνικά. Έτσι, π.χ., στο γάμο τραγουδούσαν όταν ζύμωναν τις μπουκάτσες, όταν κινούσαν να πάρουν τη νύφη, όταν φτάναν οι συμπέθεροι, όταν ερχόταν η νύφη, όταν την ξεμπουλώναν βγάζοντάς της το μπαρμπούλι κ.λπ.

Όλα αυτά σχεδόν χάθηκαν δυστυχώς οι νέοι ούτε τα τραγούδια τα παλιά ξέρουν και ούτε να τα τραγουδήσουν αυτά πολυφωνικά, όπως γινόταν πριν (ο ένας το έπαιρνε το τραγούδι, ο άλλος το γύριζε ή το έκλωθε και οι άλλοι κρατούσαν ίσο).

Μια από τις βασικές παρακινήσεις που ξεκίνησα να συγκεντρώσω αυτά τα όμορφα δημοτικά τραγούδια και τα άλλα διάφορα λαογραφικά στοιχεία ήταν να βοηθήσω τους νέους αυτής της περιοχής να τα γνωρίσουν και να συμβάλω όσο είναι δυνατόν στη διαφύλαξη και μετάδοσή τους καθώς και στη μελέτη τους.

Στη συλλογή αυτή με παρακίνησε και με βοήθησε η μητέρα μου Ελένη Λύτη που μαζί, στα χρόνια που ζήσαμε στην πόλη του Φιέρι της Αλβανίας, μακριά από τους συγγενείς μας και φίλους, για ώρες ολόκληρες τα φέρναμε στη μνήμη μας, συζητούσαμε και μετά εγώ τα κατέγραφα.

Στην προσπάθειά μου αυτή με παρότρυνε πολύ ο αξιότιμος φίλος μου και συμπατριώτης σ' αυτές τις δύσκολες ώρες που περνάει η Αλβανία, ο φιλόλογος Παναγιώτης Στέφανου Φωτίου. Αυτός έγινε αιτία, πριν από τρία χρόνια, αυτό το υλικό από τα δεφτέρια μου να δακτυλογραφηθεί και με το ενδιαφέρον του να δει το φως της δημοσιότητας. Γι' αυτό του εκφράζω τη μεγάλη μου ευγνωμοσύνη και ένα μεγάλο ευχαριστώ εξ ονόματος της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας που ζει στην Αλβανία.

Για μερικά από αυτά τα τραγούδια συμβουλευτήκα και τη συλλογή του αξιότιμου συμπατριώτη μου και παιδαγωγού Μενέλαου Ζώτου από την Πολύτσιανη Αργυροκάστρου *Το Δημοτικό τραγούδι της Βορείου Ηπείρου*, που τυπώθηκε το 1978.

Επίσης συμβουλευτήκα και τη συλλογή *Δημοτικά τραγούδια της Ελληνικής Μειονότητας* του Βασίλη Νίκα, που τυπώθηκε στην Αλβανία το 1978. Αυτή η συλλογή έγινε με την έγκριση των αλβανικών αρχών και το καθετί το βλέπει από την οπτική γωνία του πολέμου των τάξεων. Σχεδόν το ένα τρίτο αυτής της συλλογής το αποτελούν τα τραγούδια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα και της Σοσιαλιστικής Οικοδόμησης. Αυτά εξυμνούν το Κομμουνιστικό Κόμμα της

Αλβανίας, τον σύντροφο Εμβέρ Χότζα και τη «νέα και ευτυχισμένη ζωή που χάρισαν στο λαό».

Τα τραγούδια που συγκέντρωσα είναι ιστορικά, της ξενιτιάς, της αγάπης, θρησκευτικά, θρυλικά, του γάμου, νινανά, καθώς και παροιμίες, αινίγματα και άλλα λαογραφικά στοιχεία, καθώς και τη γλώσσα των βαρελάδων. Σε μερικά από αυτά υπάρχουν και βοηθητικές σημειώσεις που εξηγούν διάφορα αναγκαία πράγματα.

Πολλούς απ' τους τίτλους των τραγουδιών έβαλα μόνος μου, γιατί δε γνώριζα τους πραγματικούς. Πολλά απ' αυτά τα τραγούδια ανήκουν μόνο στο βορειοηπειρωτικό χώρο και είναι ένας ανεξερεύνητος λαογραφικός θησαυρός που στο μέλλον πρέπει να συμπληρωθεί και με άλλες συλλογές.

Το δημοτικό τραγούδι της Βορείου Ηπείρου μάς παρουσιάζει δύο αξιοπρόσεκτα στοιχεία, την πολυφωνική αντίληψη και τη μουσική περιγραφή, στοιχεία που αποτελούν βασικούς παράγοντες της μουσικής τέχνης και επιστήμης.

Έτσι, το βορειοηπειρωτικό τραγούδι με τον πενταφθογγικό χαρακτήρα του αναγνωρίζεται σαν μια από τις πιο παλιές μουσικές παραδόσεις της Ευρώπης. Είναι γνωστό ότι η πενταφθογγική κλίμακα βρισκόταν σε χρήση στην Ελλάδα απ' τον 7ο π.Χ. αιώνα¹. Τέλος, όπως διατυπώνουν σήμερα οι ειδικοί, το συμπέρασμα είναι πως το βορειοηπειρωτικό τραγούδι και μόνον αυτό από όλα τα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας στηρίζεται στην πενταφθογγική κλίμακα, πράγμα που σημαίνει πως σώζεται και στην Ελλάδα το είδος αυτό της μουσικής που είναι γνωστό σε πολλά μέρη της Ασίας, της Αμερικής και της Ευρώπης².

Αλλά στο χωριό Καλογοραντζή, όπως και σε όλη τη Βόρειο Ήπειρο τραγουδιούνται πολλά τραγούδια, λέγονται παροιμίες, υπάρχουν ήθη και έθιμα και άλλα λαογραφικά στοιχεία κοινά με αυτά που συναντούμε στον ελλαδικό χώρο, πράγμα που επιβεβαιώνει την ενότητα και την κοινή ρίζα αυτού του κομματιού που λέγεται Βόρειος Ήπειρος με τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Είναι ένα αδιαχώριστο τμήμα του Ελληνισμού και όχι ένα ξεκομμένο κομμάτι, όπως πολλοί σοβινιστικοί κύκλοι στην Αλβανία προσπαθούν να παρουσιάσουν.

Τονίζω για μία φορά ακόμη ότι αυτή η συλλογή δεν καλύπτει πλήρως το δημοτικό τραγούδι και τη λαογραφία της Βορείου Ηπείρου. Γι' αυτό κάνω έκκληση σε άλλους συμπατριώτες μου καθώς και σε ειδικούς από τον ελλαδικό χώρο να συμβάλουν στην ανεύρεση, την

¹ Αντ. Λάβδα, «Πεντάφθογγοι κλίμακες εν τη δημοτική μουσική της Ηπείρου», *Ηπειρωτική Εστία*, σελ. 140.

² Μ. Ζώτος, *Το τραγούδι της Βορείου Ηπείρου*, λαογραφική μελέτη, Ιωάννινα 1978, σελ. 10.

καταγραφή και την εκτύπωση αυτού του όμορφου δημοτικού τραγουδιού και των άλλων λαογραφικών στοιχείων συμβάλλοντας έτσι στην προβολή, τη διαφύλαξη, τη μετάδοση και τη μελέτη αυτού του μεγάλου και άφθαστου ελληνικού θησαυρού.

ΝΙΚΟΣ Β. ΛΥΤΗΣ
Γιάννενα, Οκτώβριος 1993

ΘΡΥΛΟΙ — ΠΑΡΑΛΟΓΕΣ — ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Η υπερβολή, το απροσδόκητο, το τραγικό, η προδικασμένη αναμέτρηση των ανθρώπων με το χάρο, οι απαγορευμένοι έρωτες και οι σχέσεις της κακής πεθεράς με τη νύφη, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των τραγουδιών αυτών. Η ανθρωποθυσία, η συνομιλία πεθαμένων και ζωντανών, η περιγραφή της δύναμης του θανάτου, παρουσιάζονται με μια κατάφαση στη ζωή και μια αξιοπρέπεια που είναι χαρακτηριστικό του λαού μας. Η αρπαγή γυναικών, θέμα συνηθισμένο στα ακριτικά τραγούδια, απαντά σε πολλά τραγούδια της συλλογής μας και μάλιστα με αναφορά στους κλέφτες. Αυτά των θρύλων καθώς και οι παραλογές είναι γνωστά ως «αφηγηματικά τραγούδια».

ΘΡΥΛΟΙ

ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ

Μάνα με τους εννιά τους γιους και τις εννιά νυφάδες
είχε και την Αρέτω της μοναχοθυγατέρα,
την κόρη τη μονάκριβη, την πολυαγαπημένη
την είχε δώδεκα χρονών κι ο ήλιος δεν την είδε.
Στα σκοτεινά την έλουζε, στ' άφεγγα τη χτενίζει
στ' άστρι και στον αυγερινό έπλεκε τα μαλλιά της.
Νύφη την εζήτησανε πολύ μακριά στα ξένα.
Οι οχτώ αδερφοί δε θέλανε κι η μάνα της δε θέλει.
Ο Κώστας ο μικρότερος θέλει για να τη δώσει.
—Μάνα μου κι ας τη δώσουμε την Αρετή στα ξένα,
στα ξένα κει που περπατώ, στα ξένα που πηγαίνω,
να 'χω κι εγώ παρηγοριά, να 'χω κι εγώ κονάκι,
κι αν πάμε 'μείς στην ξενιτιά ξένοι να μην περνούμε.
—Φρόνιμος είσαι Κωσταντή, μα άσχημα απεκρίθης.
Κι αν μο' 'ρθει γιε μου θάνατος, κι αν μο' 'ρθει γιε μ' αρρώστια,
κι αν τύχει πίκρα ή χαρά, ποιος πάει να μου τη φέρει;
—Βάνω τον ουρανό κριτή και τους άγιους μαρτύρους,
αν τύχει πίκρα ή χαρά εγώ θα σου τη φέρω,
το καλοκαίρι τρεις φορές και το χειμώνα πέντε.
Και δώσανε την Αρετή πολύ μακριά στα ξένα.
Και σαν την επαντρέψανε την Αρετή στα ξένα,
ήρθανε χρόνοι δίσεχτοι πικροί, φαρμακωμένοι,
ήρθανε μήνες οι κακοί κι εβδομάδες μαύρες απ'
απέθαναν οι εννιά γιοι και οι εννιά νυφάδες.
'Εμεινε η μάνα μοναχή σαν καλαμιά στον κάμπο,
σ' όλα τα μνήματα έκλαιγε, σ' όλα μοιρολογούσε,
στου Κωσταντίνου το μνημιό τραβούσε τα μαλλιά της:

—Ανάθεμά σε Κωσταντή και τρισανάθεμά σε,
 που μο' 'δωκες την Αρετή πολύ μακριά στα ξένα,
 το τάξιμο που μο' 'δωκες πότε θα το πληρώσεις;
 Τον ουρανό 'βαλες κριτή και τους αγιούς μαρτύρους,
 αν τύχει πίκρα ή χαρά να πας να μου τη φέρεις.
 Από τα τρισανάθεμα κι απ' τη βαριά κατάρα,
 η γης ανατινάχθηκε κι ο Κωσταντίνος βγήκε.
 Ρίχνει την πέτρα σε μεριά, το χώμα από την άλλη,
 κάνει το σύννεφο άλογο και τ' άστρο χαλινάρι
 και το φεγγάρι συντροφιά να πάει να τη φέρει.
 Παίρνει τα όρη πίσω του και τα βουνά μπροστά του,
 πολλά ποτάμια πέρασε και κάμπους με λουλούδια.
 Στο δρόμο όπου πήγαινε, στο δρόμο που πηγαίνει,
 παρακαλούσε κι έλεγε, παρακαλεί και λέγει:
 —Να 'βρισκα την Αρετή εκεί που να χορεύει,
 τρεις δίπλες να 'ναι ο χορός κι η Αρετή στη μέση.
 Κι όπως επαπακάλεσε, έτσι και πάει την ήβρε:
 τρεις δίπλες ήταν ο χορός κι η Αρετή στη μέση.
 Από μακριά τη χαιρετά κι από κοντά τής λέει:
 —'Αιντε Αρετή να φύγομε στη μάνα μας να πάμε.
 —Αλίμονο αδερφάκι μου και τ' είναι τούτη η ώρα;
 Κώστα μ' αν έρθες για καλό, να 'ρθω όπως είμαι,
 αν ήρθες για παρηγοριά τα μαύρα να φορέσω.
 —'Ελα Αρετή να φύγομε κι ας είσαι όπως είσαι.
 Κοντοζυγιάζει τ' άλογο, στα κάπουλα τη βάνει.
 Βέργα δίνει στ' άλογο κι αυτό το δρόμο παίρνει.
 Στο δρόμο όπου πήγαινε πουλάκια κελαηδούσαν,
 δεν κελαηδούσαν σαν πουλιά κι ούτε σαν χελιδόνια,
 μωρ' κελαηδούσαν κι έλεγαν ανθρώπινη κουβέντα:
 —Για δείτε εκεί τι γίνεται, παράξενο μεγάλο,
 πως περπατούν οι ζωντανοί με τους απεθαμένους.
 Κι η Αρετή σαν τ' άκουσε πολύ παραξενεύτη.
 —'Ακουσες Κωσταντίνε μου τι λένε τα πουλάκια;
 —Πουλάκια είν' κι ας κελαηδούν, πουλάκια είν' κι ας λένε.
 Παρέκει όπου πήγαιναν κι άλλα πουλιά τούς λένε:
 —Ποιος είδε κόρη όμορφη να σέρνει ο πεθαμένος;
 Παρέκει όπου διάβαιναν κι άλλα πουλιά τούς λένε:
 —Δεν είναι κρίμα κι άδικο παράξενο μεγάλο,
 να περπατούν οι ζωντανοί με τους απεθαμένους;
 —'Ακουσες Κωσταντίνε μου τι λένε τα πουλάκια;
 Πως περπατούν οι ζωντανοί με τους απεθαμένους ;
 —Απρίλης είναι και λαλούν και Μάης και φωλιάζουν.

—Κώστα μ' μυρίζεις της η γης, μυρίζεις χωματέλες.
Φοβάμαι αδερφάκι μου, τις λιβανιές μυρίζεις.
—Εχτές βραδύ πήγαίναμε (επήγαμε) πέρα στον Αϊ-Γιάνη
και μας θυμιάτισε ο παπάς με περισσό λιβάνι.
Και παρεμπρός που πήγαιναν κι άλλα πουλιά τούς λένε:
—Για δες θάμα-π' ανάθεμα που γίνεται στον κόσμο,
τέτοια πανώρια λυγερή να σέρνει ο πεθαμένος.
Τ' άκουσε πάλι η Αρετή και λύγισε η καρδιά της.
—'Ακουσες Κωσταντίνε μου τι λένε τα πουλάκια;
—'Αφ' σε Αρέτω τα πουλιά κι ας λένε ό,τι θέλουν.
—Πες μου πού είν' τα κάλλη σου, πού είν' η λεβεντιά σου,
και τα ξανθά σου τα μαλλιά και τ' όμορφο μουστάκι;
—'Εχω καιρό π' αρρώστησα και πέσαν τα μαλλιά μου.
Εκεί κοντά, εκεί σιμά στην εκκλησιά ζυγώνουν.
Γυρίζει τότε ο Κωσταντής και λέει της αδερφής του:
—Ξέχασα το μαντίλι μου πίσω στο άγιο βήμα.
Σύρε Αρέτω μ' εμπροστά κι εγώ έρχομαι πίσω.
Βαριά χτυπάει τ' άλογο κι από μπροστά τ' εσχάθη.
Κι ακούει την πλάκα να βροντά, το χώμα να βουίζει.
Κινάει και πάει η Αρετή στο σπίτι μοναχή της.
Βλέπει τους κήπους τους γυμνούς, τα δέντρα μαραμένα,
βρίσκει μπροστά στην πόρτα της χορτάρια φυτρωμένα,
βλέπει το βάλσαμο ξερό, το καριοφύλλι μαύρο,
βλέπει και το βασιλικό πολύ μαραγκιασμένο,
βρίσκει την πόρτα σφαλιστή και τα κλειδιά παρμένα
και τα σπιτοπαράθυρα βαριά μανταλωμένα.
Χτυπά την πόρτα δυνατά, τα παραθύρια τρίζουν,
τη μάνα της εφώναξε, τη μάνα της φωνάζει.
—Ποιος είσαι 'συ που μου χτυπάς και μου φωνάζεις μάνα;
Αν είσαι φίλη διάβαινε κι αν είσαι εχθρός μου φύγε.
Κι αν είσαι ο πικροχάροντας άλλα παιδιά δεν έχω.
Κι η δόλια η Αρετούλα μου είναι μακριά στα ξένα.
—Σήκου, μανούλα μ' άνοιξε, σήκου γλυκιά μου μάνα.
—Ποιος είναι αυτός που μου χτυπά και μου φωνάζει μάνα;
—'Ανοιξε μάνα μου γλυκιά τι εγώ είμαι η Αρετή σου.
—Αρέτω μου ποιος σ' έφερε και ποιος θα 'λα σε πάει ;
—Ο Κώστας όπου μ' έφερε, αυτός θα 'λα με πάει.
—Ο Κώστας μου απέθανε και γυρισμό δεν έχει.
Ο Κώστας μου απέθανε και τα παιδιά μου όλα,
αυτά τα πήρε ο Χάροντας μαζί με τις νυφάδες...
Κατέβηκε, αγκαλιάστηκαν κι απέθαναν κι οι δύο.

Αυτή είναι μια παραλλαγή όπου υπάρχει στο χωριό Καλογοραντζή:

ΟΙ ΕΝΝΙΑ ΥΓΙΟΙ

Μάνα με τους εννιά υγιούς
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
με τις εννιά νυφάδες
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Είχαν και την Αρέτω τους
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
μοναχοθυγατέρα
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Στα σκοτεινά την έλουζε
μπιρμπίλι, μπιρμπίλι
στ' άφεγγα τη χτενίζει
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Προξενητάδες ήρθανε
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
από τη Βαβυλώνα
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Οι οχτώ αδερφές δε θέλουν
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
κι ο Κωσταντίνος θέλει
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Έρθε ο χρόνος δίσεχτος
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
κι οι μέρες οργισμένες
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

Και πέθαναν οι εννιά υγιοί
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
με τις εννιά νυφάδες
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

.....
Κι έμεινε η μάνα μοναχή
μπιρμπίλη, μπιρμπίλη
Σαν καλαμιά στον κάμπο
το λέν' το μπιρμπιλάκι.

.....

Η Ευγενούλα η όμορφη κι η μικροπαντρεμένη,
 που το παινιώνταν κι έλεγε το Χάρο δε φοβάται
 γιατί έχει τους εννιά αδερφούς, τα δώδεκα ξαδέρφια
 που όλα τα κάστρα πολεμούν και χώρες παραδίνουν,
 πο' 'χει τα σπίτια τα ψηλά, τον άντρα καπετάνιο,
 παλικαράκια ξακουστά κι όλοι αντρειωμένοι.
 Κι ένα πουλί κακό πουλί που βρέθηκε μπροστά της (κοντά της)
 τις παινεσιές σαν άκουσε του Χάροντα ελέει.
 Κι ο Χάροντας σαν τ' άκουσε πολύ του 'κακοφάνη.
 Μικρό φιδάκι έγινε, στην πόρτα της πηγαίνει,
 επήγε και την τσίμπησε στ' αριστερό της χέρι,
 μες στο μικρό το δάχτυλο που 'χε τον αρραβώνα.
 Κι η Ευγενούλα έπεσε πολύ βαριά στο στρώμα.
 Πολλοί γιατροί μπαινόβγαιναν, τίποτε δεν της κάνουν.
 Μπαινόβγαινε ο πατέρας της, χτυπάει τα γόνατά του,
 μπαινόβγαινε κι η μάνα της, τραβούσε τα μαλλιά της,
 εκεί κοντά της κάθονταν, της έκανε κολάγια
 και κάπου κάπου φυλαχτά, φαινόταν δακρυσμένη.
 —Εγώ μάνα μου δεν μπορώ, μάνα μου θα πεθάνω,
 γι' αυτό μανούλα μου μην κλαις και μη βαριαστενάζεις.
 —Πεθαίνεις Ευγενούλα μου και τι με παραγγέλνεις;
 —Σ' αφήνω μια παραγγελιά και ντύστε με σαν νύφη,
 νύφη θέλω να φορεθώ και νύφη να με θάψτε.
 Κι όταν θα να 'ρθει ο Κωσταντής μην τον πικροκαρδίσεις.
 Και βάλ' του γιόμα να γευτεί και δείπνο να δειπνήσει
 βάλ' του να φάει, βάλ' του να πιει, πες του να τραγουδήσει.
 Κι άπλωσε το χεράκι σου στη μέση μου τη τζέπη
 και πάρε τα κλειδάκια μου, άνοιξε το σεντούκι,
 πάρε την αρραβώνα μου και τα χαρίσματά μου
 και δώσ' τα του του Κωσταντή αλλού ν' αρραβωνιάσει,
 γιατί εγώ παντρεύομαι, παίρνω το Χάροντα άντρα.
 Κι ο Κώσταντας εφάνηκε στους κάμπους καβαλάρης,
 βλέπει μεγάλη κίνηση, όπ' είναι μαζωμένοι
 κι απ' την πολλή τη σύναξη κακό βάζει στο νου του
 κοντοκρατεί το γρίβα του και λέει στους συντρόφους:
 —Τι είν' αυτή η σύναξη μες στα πεθερικά μου;
 Για πεθερός μου απέθανε, για πεθερά μου εχάθη
 ή απ' τα γυναικαδέρφια μου κανένα εσκοτώθη.
 Δίνει βιτσιά τ' αλόγου του και φτάνει στην αυλή του,
 φτάνει κοντά στη σύναξη όπ' είναι μαζωμένοι: